

Arystoteles[edytuj]

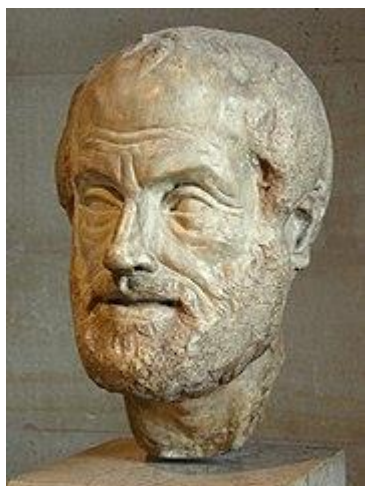
[Przejdź do nawigacji](#)[Przejdź do wyszukiwania](#)

Ten artykuł dotyczy greckiego filozofa. Zobacz też: [inne znaczenia tego słowa](#).

Arystoteles

Ἀριστοτέλης

Arystoteles, rzeźba [Lizypa](#), [Luwr](#)

Data i miejsce urodzenia	384 p.n.e. Stagira
Data i miejsce śmierci	7 marca 322 p.n.e. Chalkis

[Multimedia w Wikimedia Commons](#)

[Teksty w Wikiźródłach](#)

[Cytaty w Wikicytatach](#)

[Hasło w Wikisłowniku](#)

Arystoteles (gr. Ἀριστοτέλης, *Aristotelēs*, ur. [384 p.n.e.](#), zm. [322 p.n.e.](#)) – [filozof](#), jeden z trzech – obok [Sokratesa](#) i [Platona](#) – najślawniejszych [filozofów starożytnej Grecji](#). Nazywany też **Stagirytą** (od miejsca urodzenia) lub po prostu **Filozofem** (w tekstach średniowiecznych i nowożytnych).

Był twórcą odmiennego od [platonizmu](#) i równie spójnego [systemu filozoficznego](#), który bardzo silnie wpłynął na filozofię i naukę europejską. Zapoczątkował nurt filozoficzny nazywany [arystotelizmem](#), który miał wiele postaci w różnych epokach. Chrześcijańska odmiana arystotelizmu zwana [tomizmem](#) powstała w XIII wieku i jest do dziś uważana za oficjalną filozofię [Kościoła](#)

[katolickiego](#). Założyciel [szkoły filozoficznej w ogrodach Lykeionu](#) (od nazwy sąsiadującej z nimi świątyni [Apollina Likejosa](#)) – stąd wzięło się później słowo „liceum”.

Oprócz filozofii Arystoteles położył ogromne zasługi w rozwoju [logiki](#) i [nauk przyrodniczych](#), szczególnie [astronomii](#), [fizyki](#) i [biologii](#). Zbyt rygorystyczna akceptacja tych teorii przez przedstawicieli [filozofii scholastycznej](#) stała się jedną z przyczyn opóźnienia rozwoju tych nauk w Europie^[potrzebny przypis]. Choć ostatecznie wiele jego teorii naukowych okazało się błędnych, to znacząco przyczyniły się one do poszukiwania nowych hipotez.

Spis treści

- [1Życie](#)
- [2Poglądy filozoficzne](#)
 - [2.1Podział nauk](#)
 - [2.1.1Zerwanie z Platonem i koncepcją niezapisanego umysłu](#)
 - [2.2Logika](#)
 - [2.2.1Pojęcia i kategorie](#)
 - [2.2.2Sądy i wnioskowanie](#)
 - [2.2.3Dowodzenie](#)
 - [2.2.4Zasady „naukowego myślenia”](#)
 - [2.3Metafizyka](#)
 - [2.3.1Forma i materia](#)
 - [2.3.2Hierarchia bytów](#)
 - [2.4Filozofia przyrody](#)
 - [2.4.1Ruch](#)
 - [2.4.2Przestrzeń](#)
 - [2.4.3Kosmologia](#)
 - [2.4.4Biologia](#)
 - [2.5Etyka](#)
 - [2.5.1Dobro jako wartość indywidualna, a nie absolutna](#)
 - [2.5.2Nakazy moralne i żądze](#)
 - [2.5.3Cnoty](#)
 - [2.5.4Teoria złotego środka](#)
 - [2.6Filozofia społeczna i polityczna](#)
 - [2.6.1Teoria państwa](#)

- [2.6.2Prawo natury](#)
- [2.6.3Myśl społeczna](#)
- [2.7Retoryka](#)
 - [3Dzieła Arystotelesa](#)
 - [4Przypisy](#)
 - [5Bibliografia](#)
 - [6Linki zewnętrzne](#)

Życie[\[edytuj | edytuj kod\]](#)

Ruiny starożytnej [Stagiry](#) z murem miejskim. Miejsce urodzenia Arystotelesa

Arystoteles urodził się w roku 384 p.n.e. w [Stagirze](#), greckiej [kolonii](#) leżącej na [Półwyspie Chalcydyckim](#). Stagira została założona przez osadników z [Andros](#) i [Chalkis](#), mówiących różnymi [dialektami jońskimi](#). Na początku IV wieku miasto i okolice zamieszkiwała jeszcze w zwartych skupiskach ludność przedgrecka, głównie [tracka](#). W [historiografii](#) podejmowano próby wykazania, że Arystoteles pochodził ze [zhellenizowanej](#) rodziny niegreckiej. Tłumaczyłoby to pewne cechy jego charakteru oraz niektóre poglądy i decyzje polityczne. Tezy tej nie udało się udowodnić w sposób przekonujący. Sam Arystoteles posługiwał się wariantem dialektu jońskiego [języka greckiego](#)^[1].

Faestis, matka Arystotelesa, pochodziła z [Chalkis](#). Stagiryta schronił się u rodziny matki pod koniec życia, gdy uciekł do Chaliks przed wrogami. Ojciec Arystotelesa, lekarz Nikomach, nosił przydomek Asklepiad. Nie jest jasne, czy było to określenie rodu, z którego się wywodził, czy też nazwa organizacji lekarzy, do której być może należał. Ród Asklepiadów wymieniany został w pochodzących z [Mesenii źródlach](#), spisanych w VIII i VII wieku. Nikomach pracował jako nadworny lekarz [macedońskiego](#) króla [Amyntasa II](#). Arystoteles spędził zapewne kilka lat swojego dzieciństwa w stolicy Macedonii [Pelli](#). [Galen](#) twierdził, że w rodzinach Asklepiadów szkolono synów w przeprowadzaniu [sekcji zwłok](#) oraz [operacji chirurgicznych](#). Zainteresowanie [naukami przyrodniczymi](#), przede wszystkim [biologią](#), Arystoteles wyniósł prawdopodobnie z domu rodzinnego^[1].

Rodzice osierocili Arystotelesa, gdy był jeszcze chłopcem. Dokładne daty ich śmierci nie są znane. Opiekę nad przyszłym filozofem przejął krewny, Proksenos z [Atarneus](#) w [Azji Mniejszej](#). Z nową rodziną Stagiryta związany był emocjonalnie do końca życia. Po śmierci Proksenosa, Arystoteles adoptował syna swojego dawnego opiekuna, Nikanora. Dziękował także rodzinie Proksenosa w testamencie^[1].

W wieku 17 lat Arystoteles został wysłany do [Aten](#), aby odebrać wykształcenie w [Akademii Platonskiej](#). W Akademii Arystoteles spędził w sumie 20 lat, w czasie których najpierw był studentem,

potem asystentem [Platona](#) i w końcu samodzielny wykładowcą. Po śmierci Platona (348/7 r. p.n.e.) był naturalnym pretendencem do objęcia scholarchatu Akademii – jednak inni członkowie Akademii zdecydowali się wybrać [Speuzypa](#), siostrzeńca Platona, ze względu na dużą rozbieżność wypracowanego przez Arystotelesa systemu filozoficznego z systemem Platona.

Arystoteles, razem z drugim studentem Akademii [Ksenokratesem](#), opuścili Akademię i udali się do kolonii [Assos](#) w [Troadzie](#) w rodzinnej Azji Mniejszej. Razem z nim, oraz z dwoma miejscowymi akademikami, Erastosem i Koriskosem, doradcami władcy kolonii Hermiasa, założył swoją szkołę filozoficzną. Także ów władca stał się słuchaczem szkoły i przyjacielem Arystotelesa. Dał mu za żonę swoją przybraną córkę Pytias. Innym słuchaczem w Assos był [Teofrast z Eresos](#) – najwybitniejszy uczeń Stagiryty. Filozof spędził w tym mieście trzy lata, napisał prawdopodobnie dialog [O filozofii](#), składający się z trzech ksiąg, w którym poddał krytyce naukę Platona o [ideach](#). W 345/4 r. p.n.e. przeprawił się do [Mitylene](#), głównego miasta wyspy [Lesbos](#). Przebywał tam do czasu, kiedy w 342/3 r. p.n.e. [Filip II Macedoński](#) powierzył mu wychowanie swego syna, późniejszego twórcy imperium macedońskiego [Aleksandra III Macedońskiego](#). Pełnił tę funkcję przez niespełna trzy lata. W tym czasie [Persowie](#) podstępnie pojmali Hermiasa, sprzymierzeńca Filipa przeciw nim, który mimo tortur pozostał wierny Filipowi i poniósł śmierć na krzyżu. Arystoteles napisał hymn na cześć jego bohaterskiej śmierci^[2]. Po 340 p.n.e. Arystoteles przebywał razem z Teofrastem głównie w swym rodzinnym mieście Atarneus po czym, po trzynastu latach nieobecności, wrócił do Aten.

W Atenach założył własną, konkurencyjną do Akademii szkołę filozoficzną zwaną [Liceum](#) (gr. Λύκειον *Lykeion*, łac. *Lyceum*), która była wspierana przez Aleksandra Macedońskiego i wkrótce przyćmiła Akademię. Uczniowie tej szkoły byli pierwszymi arystotelikami. Nazywano ich też *perypatetykami* od greckiego słowa *περιπατητικός* (*peripatetikós*) oznaczającego przechadzanie się, jako że w ten sposób prowadzone były w szkole dyskusje i nauczanie. Aleksander do końca życia regularnie wymieniał listy z Arystotelesem, a także przysyłał egzotyczne okazy fauny i flory z odległych krajów do dużego ogrodu szkoły. Liceum obejmowało bowiem duży ogród z przyległymi budynkami, gdzie mieściły się sale wykładowe, i bibliotekę. Stosunki z władcą macedońskim ostygły, kiedy, wbrew radom Arystotelesa, Aleksander Wielki zaczął traktować podbitych Persów na równi ze zwycięskimi Macedończykami, a zwłaszcza kiedy, za przykładem królów perskich zażądał dla siebie czci boskiej (*proskynesis*)^[3].

Po śmierci żony Pytias, z którą miał córkę, nazwaną po matce Pytias, Arystoteles związał się z Herpyllis, z którą miał syna Nikomachosa, nazwanego tak od imienia ojca Arystotelesa.

Po śmierci Aleksandra w [Babilonie](#), po powstaniu anty-macedońskim ([wojna lamijska 323–322 p.n.e.](#)), i upadku pro-macedońskiego rządu w Atenach, Arystoteles musiał uciekać z miasta oskarżony o *bezbożność*. Pretekstem do oskarżenia był hymn, który ułożył na cześć śmierci Hermiasa. Przeniósł się wtedy do miasta [Chalkis](#) na wyspie [Eubea](#), gdzie po niespełna roku zmarł. W Atenach pozostał Teofrast, który kierował szkołą Liceum przez następne 37 lat^[3].

Poglądy filozoficzne[[edytuj](#) | [edytuj kod](#)]

Podział nauk[[edytuj](#) | [edytuj kod](#)]

Arystoteles dokonał trychotomicznego podziału nauk:

- **teoretyczne** – których celem jest formułowanie wiedzy dla niej samej (metafizyka, fizyka i matematyka)
- **praktyczne** – których celem jest formułowanie wiedzy dla osiągnięcia doskonałości moralnej (etyka, polityka)

- **poetyczne** (wytwórcze, od gr. *poiesis*) – których celem jest formułowanie wiedzy, za pomocą której można wytwarzać określone przedmioty.

W opinii Arystotelesa, nauki teoretyczne są najbardziej wartościowe, a tym samym najwyżej usytuowane w hierarchii, ze względu na fakt, że opisują wiedzę dla samej wiedzy. Wśród nauk teoretycznych, największą wartość reprezentuje metafizyka, która dąży do zaspokojenia *tylko i wyłącznie ludzkiej potrzeby czystego poznania*.

Zerwanie z Platonem i koncepcją niezapisanego umysłu[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Platon i Arystoteles – fragment fresku *Szkoła ateńska* [Rafaela Santi](#), znajdującego się na ścianie jednej z sal papieskiego [Pałacu apostołskiego](#) w [Watykanie](#). Platon wskazuje palcem ku niebu, Arystoteles wsparłszy jedną dłoń na księdze, drugą wskazuje na ziemię wokoło – symbolicznie ukazana jego afirmacja rzeczywistości widzialnej i zainteresowanie jej wyjaśnieniem^[4].

Arystoteles krytykował idealizm obiektywny Platona przede wszystkim za to, że koncepcja ta separuje konkretne przedmioty zmysłowe od stanowiących ich źródło idei. Krytykę podjął najpierw jeszcze będąc studentem mistrza w księdze I *Metafizyki* (990 a 33 – 993 a 10). Następnie kontynuował już stojąc na czele swojej, rywalizującej z [Akademią](#) szkoły filozoficznej. Zapis tej krytyki znajduje się w ks. XIII *Metafizyki* (1078 b 30 n)^[5].

Osobiste doświadczenia z nauczaniem i leczeniem małych dzieci przekonały Arystotelesa, co do błędności platońskiej teorii anamnezy. Polegała ona na odkrywaniu „ukrytej pamięci” idealnego świata dzięki dialektycznym dyskursom. Zdaniem Arystotelesa, ludzie nie posiadają takiej ukrytej pamięci, lecz cała ich wiedza pochodzi z doczesnego doświadczenia. Na poparcie swego stanowiska przywoływał fakt, że wprawny sofista potrafi przekonać niedoświadczonego ucznia niemal do wszystkiego.

Arystoteles stwierdził, że dużo rozsądniejsze jest przyjęcie, że ludzie rodzą się z niezapisanym umysłem, który zapełnia się myślami na skutek codziennych doświadczeń życiowych. Myśli jednak żyją później własnym życiem i część ludzkich rozumowań ulega różnym wypaczeniom i dziwactwom.

Przyjmując to założenie Arystoteles doszedł do wniosku, że aby uporządkować ludzkie myśli i wykazać które z nich są adekwatne do rzeczywistości, a które nie, należy stworzyć naukę o samym myśleniu jako takim. Naukę tę nazwał logiką.

Logika[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Zdaniem Arystotelesa celem nauki jest wyprowadzenie (ἀπόδειξις *apodeixis*) stanu faktycznego z jego przyczyn. Ten proces ma dwie możliwe formy: [wnioskowanie](#) o szczególnych przypadkach ze znanej ogólnej reguły ([dedukcja](#)) i wnioskowanie o ogólnej regule ze znanych poszczególnych przypadków ([indukcja](#)). Poprawności wnioskowania miała natomiast służyć [logika](#) jako metoda porządkowania myślenia, jego formy, a nie treści ([logika formalna](#)). Arystoteles stworzył zupełny system tak zwanej teorii [sylogizmu](#), która obecnie stanowi część [klasycznego rachunku predykatów](#). Sam Arystoteles na oznaczenie tego, co dziś zwiemy logiką używał terminu *analytika*, rezerwując nazwę logika dla dialektyki, czyli sztuki prowadzenia dyskusji.

Pojęcia i kategorie[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Podstawowym elementem logiki arystotelesowskiej jest [pojęcie](#), które odpowiada istniejącej w świecie rzeczywistym [kategorii](#) (rodzajowi). Pojęcie wprowadza [definicja](#) (ὁρισμός *horismos*) wskazująca nadrzędny rodzaj oraz różnicę gatunkową. Np. w definicji człowieka jako „istoty rozumnej” – „istota” jest nazwą nadrzędnej kategorii, a „rozumna” określa właściwość, która wyróżnia człowieka spośród innych istot.

Sądy i wnioskowanie[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Pojęcia są powiązane w zdania, czyli [sądy](#), którym można przypisać *prawdziwość* lub fałsz. Sąd nie może być zarazem prawdziwy i fałszywy ([zasada sprzeczności](#)). Arystoteles przedstawił reguły *wnioskowania*, jako związku między różnymi sądami a szczególnie teorię sylogizmów – związku dwóch zdań z trzecim.

Dowodzenie[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles rozgraniczył rozumowania na oparte na wnioskowaniu logicznym z przyjętych założeń [rozumowanie dedukcyjne](#) oraz na oparte na obserwowanych danych [rozumowanie indukcyjne](#). Arystoteles sformułował trzy podstawowe zasady poprawnego formułowania i dowodzenia [twierdzeń](#).

Zasady „naukowego myślenia”[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

1. wychodzenie z jak najmniejszej liczby założeń pierwotnych (nazwane później [brzytwą Ockhama](#)), które znajduje się poprzez myślenie indukcyjne;
2. tworzenie w oparciu o te założenia ścisłej teorii poprzez myślenie dedukcyjne;
3. ostateczna [weryfikacja](#) teorii poprzez konfrontację wniosków z niej wynikających z faktami.

Metafizyka[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

 Osobny artykuł: [Metafizyka \(Arystoteles\)](#).

[Metafizyka](#), jako dyscyplina najdoskonalsza, usytuowana na szczycie hierarchii nauk, zajmuje się badaniem:

- przyczyn i zasad [rzeczywistości](#),
- [bytu jako bytu](#),
- [substancji](#),
- [boga](#) i tego, co [transcendentne](#).

Nazwa *metafizyka* prawdopodobnie nie pochodzi od samego Arystotelesa, lecz od filozofa perypatetyckiego [Andronikosa z Rodos](#), który wydał i uporządkował pisma mistrza. 14 pism, dotyczących ogólnych zasad, umieścił po pismach fizycznych (gr.) *metà tà physiká*^[6]. Za tym, że porządek przyjęty przez Andronikosa był czysto zewnętrzny, pozafilozoficzny, opowiedzieli się następujący uczeni: [Eduard Zeller](#), [Paul Hämmerlin](#), [William David Ross](#), [Werner Jaeger](#). Arystoteles używał określeń „filozofia pierwsza”, w odróżnieniu od fizyki, czyli „filozofii drugiej”, lub „teologia”, z racji tego, że przedmiotowi metafizyki przypisywane są cechy boskie. Pierwsza wzmianka o tytule *metà tà physiká* wystąpiła u [Mikołaja z Damaszku](#) (64 r. przed Chr.), widnieje też w katalogach Anonima z Menage oraz [Ptolemeusza](#). Według teorii M.H. Reinera, tytuł *Metafizyka* był inspirowany przez samego Arystotelesa i był już używany przez pierwszą generację uczniów Liceum. Mógł je stworzyć jego uczeń [Eudemos z Rodos](#). Według [Moraux](#) dzieła metafizyczne w pierwotnym układzie występowały po pismach matematycznych, a nie fizycznych i nazwa miałaby znaczenie filozoficzne^[7]. Według interpretacji odwołującej się do perspektywy platońskiej, przedrostek *metà* odnosi się do hierarchii bytów: wskazuje na to, co ponad przyrodę (gr.) *υπερ φύσιν* – *hyper fysin* lub *επεκεινα των φυσικων* – *epekeina ton fysikon*. Interpretacja ta przypisywana [Herenniuszowi](#), była powszechna w średniowieczu. Dla [Tomasza z Akwinu](#) metafizyka dotyczy rzeczy *poza-fizycznych* (łac.) *transphysica* i ma ten sam przedmiot co [teologia](#), tzn. traktuje o rzeczach boskich, różni się tylko sposobem poznania^{[8][9]}.

Forma i materia[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles odrzucił [platoński dualizm](#) rzeczy [materialnych](#) i [idei](#). Uważał on, że idee „nie przyczyniają się też w żaden sposób do poznawania innych rzeczy [...] ani do wyjaśniania ich istnienia, bo nie znajdują się w poszczególnych rzeczach, które w nich uczestniczą [...]”. Jego zdaniem istota rzeczy ([substancja](#), οὐσία *ousia*) zawiera się w niej samej.

W miejsce dualizmu platońskiego powstał jednak inny: **materii** i **formy**. Forma była odpowiednikiem idei platońskiej, lecz nie jako osobny, niezależny [byt](#), a jako coś nadające kształt i postać materii – tworzyw. Relację między formą a materią można więc sobie wyobrazić jak relację między naczyniem a wodą, albo palcami garncarza a gliną. Pogląd ten, zwany [hilemorfizmem](#), został następnie przejęty przez średniowieczny tomizm.

Formy w zasadzie nie mogą istnieć bez materii, a z drugiej strony sama materia bez form nie posiadałaby kształtu, koloru, ruchu i innych cech; byłaby czystym [chaosem](#). Tak więc znany nam z doświadczenia świat jest nierozdzielalną kombinacją materii i idei-form. Stosunek formy i materii ([entelechia](#)) określa cechy danej rzeczy, a w przypadku istot żywych określa ich celowy charakter.

Arystoteles przyczynił się do rozwoju [teorii atomistycznej](#) twierdząc, że cała materia składa się z tych samych ciągłych substancji pierwotnych.

Hierarchia bytów[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Koncepcja ta dobrze pasowała do [ontologicznego](#) wytłumaczenia zjawiska występowania hierarchiczności bytów. Hierarchiczność taką zauważał Arystoteles zwłaszcza w [świecie ożywionym](#), gdzie istnieje ciąg stworzeń od najprostszych do najbardziej złożonych. Arystoteles tłumaczył tę hierarchię stopniem udziału formy i materii w danym jednostkowym bycie. Czym w danym bycie jest więcej formy (jest ona bardziej złożona) a mniej materii, tym zajmuje on wyższe miejsce w hierarchii. I tak: byty nieożywione takie jak np. kamień zawierają w sobie bardzo dużo materii i mają przy tym bardzo prostą i nieruchomą formę. Rośliny mają bardziej złożoną formę, która podlega powolnym zmianom. Zwierzęta mają jeszcze bardziej złożoną formę, która daje im możliwość ruchu i

reagowania na zmiany. Wreszcie ludzie posiadają bardzo złożoną formę zwaną [duszą](#), która posiada unikatową cechę bycia świadomym o samej sobie.

Z połączenia tych ontologicznych założeń powstała teoria czterech [przyczyn](#), jakie muszą być spełnione do zaistnienia danej rzeczy:

- **przyczyna materialna** (*causa materialis*) – rzecz powstaje z materii;
- **przyczyna formalna** (*causa formalis*) – powstaje przez ukształtowanie materii przez formy;
- **przyczyna sprawcza** (*causa efficiens*) – powstanie rzeczy musi być określone przez czynnik działający uprzednio;
- **przyczyna celowa** (*causa finalis*) – powstanie rzeczy musi służyć pewnemu celowi.

Arystoteles, rozważając [pierwszą przyczynę](#) (sprawczą) ruchu (*primus motor*), postulował istnienie [ducha](#), który poruszałby światem, tak jak dusza porusza ciałem. Jako ostateczne źródło [ruchu](#) byłby nieruchomy ([nieruchomy poruszyciel](#)). Duch ten został utożsamiony z [bogiem](#), ale, w odróżnieniu od istot znanych z wierzeń religijnych, nie jest on czynnikiem aktywnym – nie ingeruje w dzieje świata. Jego zdolność poruszania wynika raczej z tego, że rzeczy, kierowane tęsknotą, dążą do niego jako do czystej formy.

Koncepcja [teleologiczna](#), głosząca, że każdy rozwój dokonuje się stosownie do założonego celu, była istotnym elementem arystotelesowskiej fizyki i biologii.

Filozofia przyrody[\[edytuj | edytuj kod\]](#)

Arystoteles był odnowicielem starożytnej [filozofii przyrody](#), zaniedbanej przez [sofistów](#), [Sokratesa](#) i [Platona](#). Wypracowana przez niego pojęciowość miała ogromny wpływ na późniejszych filozofów i badaczy przyrody, aż do powstania nowożytnego przyrodoznawstwa. W [Corpus Aristotelicum](#) zebrano 27 pism filozoficznoprzyrodniczych, obejmujących zagadnienia kosmologiczne, fizyczne, biologiczne i psychologiczne (dla części z nich atrybucja jest wątpliwa)^[10]. Podstawowym pismem filozoficznoprzyrodniczym Stagiryty jest [Fizyka](#).

Ruch[\[edytuj | edytuj kod\]](#)

Wszelkie realne rzeczy składają się z dwóch momentów: [potencji](#) (możności) i [aktu](#). [Materia](#) jest tylko potencjalnością (możnością), która musi być skonkretyzowana przez akt^[11]. Koncepcja ta stała się podstawą Arystotelejskiej nauki o [ruchu i zmianie](#), pozwalając przewyżyć tezy [eleatów](#) o niemożliwości ruchu^[12]. Arystoteles, korzystając również ze swojej teorii [kategorii](#), wskazał, że ruch dotyczy różnych kategorii w różnym stopniu. Część z kategorii danego bytu nie podlega ruchowi czy zmianie, lecz jest własnościami lub rodzajami ruchu (kategorie czasu, działania, doznawania). Ruch dotyczy więc kategorii substancji (powstawanie i ginięcie), miejsca (przemieszczenie), jakości (zmiana jakościowa) i ilości (przyrost i ubytek). Zmiana jest tu pojęciem ogólnym, a ruch rodzajem zmiany odnoszonym do kategorii miejsca^[13]. Aby dokonać zmiany konieczny jest akt płynący z zewnątrz, który skonkretyzuje możliwość tkwiącą w danej rzeczy^[14].

Z pojęciem ruchu, ściśle związana jest też Arystotelejska definicja [czasu](#). „Czas jest [...] ilością ruchu ze względu na «przed» i «po»”^[15]. Czas nie istnieje bez zmiany, i podobnie jak ona ma charakter ciągły. Koncepcja ta wymaga istnienia [duszy](#), postrzegającej zachodzącą zmianę. W oparciu o nią, swoją koncepcję czasu wypracuje [Augustyn z Hippony](#)^[16].

Przestrzeń[\[edytuj | edytuj kod\]](#)

Arystotelejskie ujęcie miejsca i przestrzeni było niezwykle wpływową koncepcją, aż do czasów renesansu. Miejsce definiowane jest jako „bezpośrednia i nieruchoma granica ciała otaczającego”^[17]. Oznacza to, że miejsce jest pewną rzeczywistością. Próżnia jest niemożliwa, jest bowiem nie-bytem. Ruch ciał oznacza więc przesuwanie jednych rodzajów rzeczy (np. powietrza) i zastępowanie ich innymi (np. poruszonym ciałem). Jedno ciało zastępuje inne ciało, a pomiędzy nimi nie ma żadnych przerw^[18]. Poglądami tymi Arystoteles przeciwstawiał się [atomizmowi](#) i [mechanicyzmowi](#)^[19].

Arystoteles wprowadza również pojęcie *miejsca naturalnego*, czyli miejsca do którego w sposób *naturalny* dążą ciała (np. przy swobodnym opadaniu). Kierunki *góra* i *dół* nie mają charakteru relatywnego. Do góry dążą wszystkie lekkie substancje (np. ogień). Ku dołowi dążą natomiast rzeczy zawierające element ziemi, nadający ciężar^[18]. Ruch trwa, dopóty ciała osiągną swoje miejsce naturalne.

Kosmologia[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Wszechświat dzieli się na podksiężycowy i nadksiężycowy (niebiański), mające odmienne charakterystyki. W świecie podksiężycowym, zachodzą wszystkie rodzaje zmiany, a dominuje powstawanie i ginięcie. W świecie nadksiężycowym zachodzi natomiast jedynie ruch kolisty (nie zachodzi powstawanie i ginięcie, zmiana jakościowa, wzrost czy ubytek). [Niebo jest niezmiennie](#), w przeciwieństwie do rzeczywistości ziemskiej^[20].

Odmienność obu sfer spowodowana jest ich konstrukcją. Świat podksiężycowy składa się z czterech [żywiołów](#), tworzących materię. Elementy ciężkie (ziemia i woda), dążą ku dołowi, natomiast elementy lekkie (powietrze i ogień) ku górze. Świat nadksiężycowy składa się z [eteru](#) – piątego elementu, wprowadzonego przez Arystotelesa. Eter nie powstaje i nie ginie (stąd niezmiennosc tego świata), porusza się natomiast ruchem kolistym (nie ma miejsca naturalnego)^[20].

Biologia[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles jest uważany za pierwszego systematycznego badacza życia^[21]. Jego studia na temat powstawania i funkcjonowania istot żywych, stanowią pierwszy tak systematyczny i ugruntowany empirycznie wykład, i aż do XVI w. nie zostały prześcignięte. Wraz z [Teofrastem](#) (który zajmował się głównie [botaniką](#)) uznawany jest za twórcę [biologii](#)^[22]. Dzieła biologiczne obejmują 1/4 [Corpus Aristotelicum](#). Najważniejszymi traktatami są [O częściach zwierząt](#) i [Historia animalium](#).

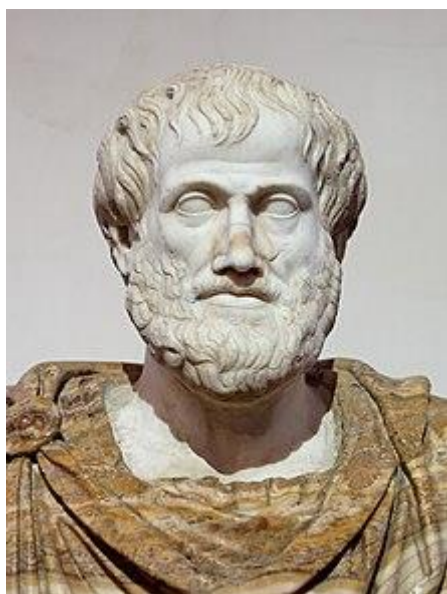
Biologia Arystotelesa miała charakter [witalistyczny](#). Zakładała, że tym, co odróżnia istoty żywe od reszty rzeczywistości jest ucieleśniona [dusza](#). Stanowi ona formę [życia organicznego](#), nadaje mu jedność i celowość. Każda z podstawowych kategorii istot żywych, miała przez nią nadany inny cel naturalny ([entelechia](#)),

Arystoteles wyróżniał trzy części duszy, odpowiadające różnym poziomom organizacji życia^[23]:

- **dusza wegetatywna** wiąże się z [odżywianiem](#) i rośnięciem; stanowi formę roślin, zwierząt i ludzi;
- **dusza zmysłowa** czyni zdolnym do [postrzegania](#) i poruszania się; stanowi formę u zwierząt i ludzi;
- **dusza rozumna** (voûç [nous](#)) występujący wyłącznie u ludzi, najdoskonalszą z form; jedyną, która posiadała zdolność rozumienia świata zewnętrznego i [świadomość](#) samej siebie. Dusza rozumna dzieli się na
 - **rozum bierny**, receptywny

- o **rozum czynny**, który, nie będąc powiązany z ciałem (stanowiąc czystą formę), jest [nieśmiertelny](#).

Etyka[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Popiersie Arystotelesa

Dobro jako wartość indywidualna, a nie absolutna[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

[Etyka](#) Arystotelesa wynikała w dużym stopniu z jego [teorii bytu](#), ale także była wypracowana na drodze praktycznych obserwacji. Rozumiał on [dobro](#) i [cnotę](#) (*Areté*) jako dążenie do doskonalenia swojej formy, czyli duszy. Gdy dusza osiągnie optymalną, przeznaczoną dla danej jednostki postać, to wtedy jednostka ta osiągnie trwałe szczęście i cnotę ([eudajmonia](#)).

Dusze ludzkie są niepowtarzalne, dlatego to, co jest dobre dla jednego człowieka, niekoniecznie musi być dobre dla drugiego. Dobro zatem jest pojęciem [subiektywnym](#) i zależy od mnóstwa różnych czynników. Próba uszczęśliwiania wszystkich poprzez tworzenie [idealnego państwa](#) jest więc mrzonką, która w istocie może tylko wszystkich unieszczęśliwić (było to sprzeczne z poglądami [Platona](#)).

Nakazy moralne i żądze[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles nie zgadzał się też ze zrównywaniem dobra z wiedzą o [ideach](#). Jego osobiste doświadczenia z [Akademii Platńskiej](#) przekonały go, że nawet najmądrzejsi filozofowie nie są wolni od zwykłych ludzkich namiętności, a nawet zdarza się, że podlegają im silniej. Zgodnie ze swoją teorią duszy, Arystoteles twierdził, że każdy człowiek trwa w naturalnym konflikcie żądz cielesnych i racjonalnej oceny sytuacji, dostarczanej mu przez rozumną część jego duszy. Z tego powodu cnota to stały proces przezwyciężania i kontrolowania żądz, wymagający stałego wysiłku, a nie coś co na trwałe można osiągnąć przez proste nabywanie [wiedzy](#). [Moralność](#) to zatem podążanie za nakazami rozumu, które mogą być albo wpojone przez [wychowanie](#) albo uzyskane na skutek własnych przemyśleń, co dla samej moralności jako takiej ma drugorzędne znaczenie. Stąd człowiek mądry, ale o słabej woli bywa często mniej cnotliwy od człowieka niewykształconego, ale o silnej woli.

Cnoty[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles jest jednym z najważniejszych przedstawicieli [etyki cnót](#), a jego koncepcje pozostają wpływowe do dnia dzisiejszego. W swoich pracach szczegółowo przeanalizował wiele cnót, opisał relacje pomiędzy nimi i dokonał ich podziału^[24]. Podzielił cnoty na: **cnoty dianoetyczne** (intelektualne), które są skutkiem doświadczenia oraz **cnoty etyczne** (moralne), które są skutkiem przyzwyczajenia.

Z cnót intelektualnych najważniejsze są dwie: rozsądek ($\phi\rho\acute{o}\nu\eta\sigma\iota\varsigma$ [phronesis](#)) i [mądrość](#) ($\sigma\omicron\phi\iota\alpha$ *sophia*). Rozsądek dotyczy ludzkich spraw, dba o zapewnienie człowiekowi zarówno dóbr duchowych, jak i cielesnych. Przedmiotem i polem działania rozsądku są rzeczy zmienne i przemijające. Mądrość jest najwyższą z rodzajów wiedzy. Zajmuje się bytami wiecznymi i niezmiennymi.

Cnoty etyczne mieszczą się w tzw. „złotym środku”, między dwiema wadami (nadmiarem i niedostatkiem). Np. odwaga mieści się między zuchwalstwem i tchórzostwem. Taką cnotą jest też [taktowny dowcip](#) znajdujący się między błazeństwem a nieokrzesianiem. Żadna z cnót nie jest wrodzona, z natury jesteśmy tylko zdolni do ich nabywania, a rozwijamy je dzięki przyzwyczajeniu.

Z cnót etycznych najwyższa jest [sprawiedliwość](#), którą dzielił na rozdzielającą (słuszny podział dóbr) i wyrównującą (kompensację krzywd); podstawą jednak jest konstytuująca ludzką wspólnotę [przyjaźń](#). Postawa moralna ($\epsilon\tilde{\xi}\iota\varsigma$ *hexis*) powstaje zatem nie w wyniku samego rozumienia, ale praktyki życia i moralności otoczenia. Nie bez znaczenia jest ćwiczenie, przyzwyczajanie i uczenie się.

Teoria złotego środka[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles uważał, że zbyt skrajne czy rygorystyczne podejście do moralności oraz całkowite ignorowanie żądz cielesnych ma zwykle fatalne rezultaty, gdyż żądze te są sposobem, w jaki ciało komunikuje silnie zależnej od niego duszy swoje potrzeby.

W swoim postępowaniu człowiek powinien kierować się „złotym środkiem”, który jest określany przez jego rozum, gdyż jest to droga do osiągnięcia [szczęścia](#), najwyższego dobra, które jest naszym celem ostatecznym.

Wynika z tego, iż człowiek powinien podążać drogą „złotego środka” – nie ignorować żądz, ale też nie może się im podporządkowywać, nie może im ulegać. Jego działanie ma być umiarkowane, ale ma jednocześnie przynosić mu przyjemność. Żądze muszą zostać zaspokojone, ale w sposób umożliwiający harmonijny rozwój także rozumnej części duszy, która to dusza powinna oprócz nabywania wiedzy kultywować również umiejętności panowania nad żądzami, poprzez silną [wagę](#), odwagę i rozsądek.

Według Arystotelesa nie w każdym postępowaniu można odnaleźć „złoty środek”, do takich czynów zalicza: [cudzołóstwo](#), [kradzież](#), [morderstwo](#) – tutaj nie ma średniej miary, są to czyny niegodziwe.

Zdaniem Arystotelesa jednostki w swoim życiu rozciągnięte są między dwoma niemożliwymi do osiągnięcia przeciwnościami: nadludzką cnotą upodabniającą do bóstwa a jego przeciwieństwem – upodabniającym do zwierząt [bestialstwem](#).

Filozofia społeczna i polityczna[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Teoria państwa[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Z etyki wynikała teoria państwa. W tej dziedzinie Arystoteles twierdził, że [państwo](#) jest naturalną formą [społeczeństwa](#) („człowiek jest z natury stworzony do życia w państwie”). Tak samo jak każda forma, państwo powinno więc być dobrze dopasowane do społeczeństwa i warunków w których żyje.

Oznaczało to w praktyce, że różne formy państwa są dobre dla różnych społeczeństw. Jedne społeczeństwa wymagają [monarchii](#), inne zaś dobrze funkcjonują w warunkach [demokracji](#). Arystoteles rozróżniał w zależności od konstelacji przyjaźni i sprawiedliwości następujące ustroje:

Ustroje właściwe:	Ustroje wadliwe:
monarchia (królestwo)	tyrania
arystokracja	oligarchia
politeja (właściwa demokracja)	demokracja (populistyczna)

Ich główną wartością jest wolność, na mocy której obywatele mogli uczestniczyć w życiu politycznym^[25].

Jednak pierwotniejsze od państwa są [rodziny](#) (wspólnoty domowe), z połączenia których powstaje [gmina](#), a dopiero z połączenia gmin – państwo. Arystoteles opowiadał się wbrew Platonowi za poszanowaniem [własności prywatnej](#), uważał także za usprawiedliwioną instytucję [niewolnictwa](#).

Większość form rządzenia powstaje zwykle na drodze historycznego rozwoju i te naturalne formy są zwykle najlepsze dla danego społeczeństwa. Podobnie najlepiej przystosowanymi do rządzenia ludźmi są ci, którzy w naturalny sposób znaleźli się na stanowiskach (przez wolę wyborców albo z urodzenia), a nie filozofowie-teoretycy. To czy dane państwo jest dobrze czy źle rządzone zależy często nie od formy rządów, lecz od jakości przymiotów ludzi u władzy.

Zadaniem filozofa jest więc tylko [edukowanie](#) i doradzanie rządzącym oraz proponowanie im dokonywania drobnych, powolnych zmian w strukturze państwa. Dobra edukacja jest bardzo ważna dla osób rządzących, gdyż umożliwia im obiektywną ocenę sytuacji, ale oprócz edukacji formalnej rządzące osoby muszą rozwijać cnoty „złotego środka”, a więc silną wolę, odwagę i rozsądek. Cnoty te są często ważniejsze dla rządzących od formalnej wiedzy, którą można na bieżąco uzyskiwać od doradców-filozofów. Sami filozofowie są zwykle niezbyt dobrze przygotowani do sprawowania władzy, gdyż całe życie koncentrują się na nabywaniu wiedzy i dysputach, a nie na kultywowaniu cnót niezbędnych przy rządzeniu.

Prawo natury[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

[Prawo natury](#) służyć ma osiągnięciu cnoty, a więc naturalnego celu jednostki. Arystotelesowska koncepcja prawa natury ma więc charakter ściśle [etyczny](#). Ponieważ cnota utożsamiana jest tutaj ze szczęściem, konsekwencją naruszenia prawa naturalnego, jest pozbawienie się szczęścia.

Szczegółowe treści prawa natury wynikają z ludzkiej zdolności oceniania, przede wszystkim rozróżniania sprawiedliwości od niesprawiedliwości i dobra od zła^[26]. Treścią prawa natury są te oceny, które są wspólne różnym ludziom. Z tego poglądu wynika arystotelesowskie poparcie dla [niewolnictwa](#), jako instytucji zgodnej z prawem naturalnym. Zgodne z naturą jest, aby jednostki obdarzone większym rozumem i mniejszą siłą fizyczną, władali nad jednostkami o większej sile i mniejszym rozumie^[27]. Do tej pierwszej grupy Arystoteles zalicza Greków, a do drugiej [barbarzyńców](#)^[28].

Ponieważ człowiek jest z natury istotą społeczną, także państwo i stanowione przez nie prawo znajdują oparcie w [naturze ludzkiej](#) (mają służyć realizacji szczęścia). [Prawo stanowione](#) opiera się na prawie naturalnym (a także na [prawie zwyczajowym](#)^[29]), jednak w istotny sposób różni się od niego. Jest prawem spisanim i trzeba się go uczyć, a więc nie jest dane w bezpośredni sposób wszystkim

istotom rozumnym^[30]. Prawo stanowione nie jest też prawem powszechnym, lecz obowiązuje jedynie [obywateli](#) konkretnego [polis](#), w konkretnym czasie. Oba rodzaje prawa są jednak niezbędne dla realizacji naturalnych celów jednostki. Przestrzeganie prawa naturalnego prowadzi do naturalnej [sprawiedliwości](#), która wraz ze sprawiedliwością stanowioną składa się na sprawiedliwość polityczną.

Myśl społeczna[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Zdaniem Arystotelesa człowiek jest zwierzęciem *politycznym* (ζῷον πολιτικόν [zoon politikon](#)) – jest stworzony do życia w państwie. Za człowieka Arystoteles uważał wyłącznie mężczyznę, kobieta nie będąc w pełni człowiekiem nie mogła zajmować się polityką.

Życie społeczne opiera się na najbardziej trwałej strukturze, jaką jest [małżeństwo](#) (więź pomiędzy kobietą a mężczyzną). Małżeństwo tworzy rodzinę, która nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb, a zatem łączy się w kolonie rodzin (gminę wiejską), a następnie w [polis](#) (państwo), które jest wspólnotą pełną, [samowystarczalną](#). W ten sposób Arystoteles tworzy schemat genezy państwa:

małżeństwo > rodzina > gmina wiejska > polis

Retoryka[\[edytuj\]](#) | [edytuj kod](#)

Arystoteles włączył [retorykę](#) do nauk produktywnych. Retoryka dąży do określonego celu i najważniejsza jest w niej skuteczność. Jest też ściśle związana z logiką, tzn. stosowane argumenty muszą być logiczne. Ważny jest status społeczny mówcy i etos mówcy. Rodzaj wypowiedzi należy dostosować do słuchacza (wiek, płeć słuchacza). III księga [Retoryki](#) dotyczy problemu kompozycyjnego, jawności, poprawności, szczerości, adekwatności. Filozof jest przekonany że jeżeli mówca darzy szacunkiem audytorium, to autorytet mówcy będzie rósł.